

STOLETJE MERKANTILIZMA

Trgovina, manufaktura in davki na Slovenskem v 18. stoletju

Miloščina pomeni »bogu mili (všečen) dar«. Torej je pravilno tudi »milodar«. Ponekod rečejo še »vbogajme«. Torej, kadarkoli in kjerkoli damo denar od srca, ker se nam oseba ali osebe smilijo, dodelimo miloščino. Berači, ulični muzikanti in podobno pa izvajajo »nabirko«, saj nabirajo denar. Vse te besede so v slovenščino prišle že v srednjem veku. Njihove korenine so torej že zelo stare. Z razvojem merkantilizma v osemnajstem stoletju pa so dobile nekatere drugačne pomene.

Habsburška monarhija je konec sedemnajstega stoletja pričela izrivati z našega področja dve velesili: Beneško republiko in Otomanski (turški) imperij. Po šestnajstih letih bojevanja je avstrijska armada premagala turško vojsko in jo leta 1699 izrinila iz Podonavja. Trst in Reka sta leta 1719 postali svobodni trgovski mesti in pristanišči. S tem so se na slovenskem odprle nove možnosti in tako štejemo leto 1720 za začetek industrializacije pri nas.

Ko je habsburški dvor rešil problem Turkov in Benečanov, je dobil na svoji severni meji sredi 18. stoletja novega nasprotnika – Prusijo. V sedemletni vojni je izgubil Šlezijo in s tem precej pomembnih naravnih bogastev. Posledica je bila reorganizacija države in olajšanje razmaha industrializacije dežele.

Ko je bilo urejeno tudi to, je prikorakal Napoleon s svojo vojsko in na našem ozemlju ustanovil Ilirske province (1809-1814). Vendar je to povzročilo velike težave na našem ozemlju, saj so bile pretrgane trgovske vezi z Apeninskim polotokom, ki je bil do takrat naše naravno trgovsko zaledje.

MONETARIZEM, MERKANTILIZEM, ...

Ob koncu srednjega veka so se nekateri filozofi v Evropi pričeli spopadati z razmišljanjem, zakaj nekateri ljudje in določene dežele obogatijo, drugi pa ne. Misel jih je napeljala na novce, dragocene kovine in na značaj mednarodnega trgovanja. Iz teh razmišljanj je nastal monetarizem (lat. moneta = novce). Teoretiki iz 15. in 16. stoletja so prišli do zaključka, da država lahko obogati le, če prodaja proizvode in »uvaža« denar. Menili so, da mora vladar preprečevati izvoz zlata in kovin iz dežele. Osrednja misel je bila, da je obseg zaklada višek bogastva.

Teorija merkantilizma (lat. mercantia = trgovina) je prežemala gospodarske politike dežel v Evropi v 17. in v 18. stoletju. Po njej naj država kupčuje s tujino tako, da bo njen izvoz večji od uvoza, saj obogati državo samo aktivna trgovinska bilanca. Pomemben teoretik je bil Philipp grof Rosenberg, imenovan tudi modrijan. V svojem rokopisu Cammeral-Systema iz leta 1726 je zapisal:

1. Moč monarha temelji na bogastvu erarja (državno imetje), ta pa na premožnosti davkoplačevalcev.
2. Premožnost davkoplačevalcev obstaja v njihovem bogastvu, to se more povečati le s kupčevanjem.
3. Kupčevanje obsega nakup in prodajo, proizvodnjo, pošiljanje blaga in efektov ali računskega denarja.
4. Proizvodnjo in razpošiljanje blaga in efektov morejo ustvariti le denar in krediti.
5. Novce in denar zahtevamo zaradi nujne potrebnosti in udobnosti, oboje obstaja v njenem efektu.

Utemeljeval je, da naj Avstrija izdaja bankovce s hipotetičnim kritjem (efektom).

Tudi pri nas so obstajali ljudje, ki so se ukvarjali s teorijo trgovanja. Peter Anton Codelli (1660-1727), je bil ljubljanski trgovec na velike razdalje in bankir. Leta 1715 je zapisal, kaj je potrebno za uspešno trgovanje:

1. mir v deželi in sosesčini;
2. določitev zmernih mitnin, carin in drugih naklad;
3. izboljšanje cest;
4. razglasitev Trsta in Reke za svobodni pristanišči;
5. ureditev trgovskega prava.

PRVE STATISTIKE

Dokaj urejena Habsburška monarhija, ki je odstranila turško grožnjo, je spodbujala razmah manufaktur in trgovanja. Novi izumi, ki so prihajali iz Anglije, pa tudi od drugod, so spodbujali rast industrijske proizvodnje. To je pripeljalo do prvih statističnih obdelav. Franc Rakovec – Raigersfeld (1697 – 1760) je pri nas pričel uvajati nove statistične metode, ki jih je spoznal na svojih potovanjih po Nizozemski, Franciji in drugod. Leta 1742 je predlagal, da državni urad na podlagi mitninskih in carinskih knjig izvede preglede, ki bi pokazali koliko določenega blaga se potroši doma, koliko se ga izvozi in koliko se ga samo prepelje skozi deželo. Z njimi bi lahko ugotovili, katere kanale bi bilo potrebno zapreti, da ne bi denar odtekal iz dežele in katere odpreti, da bi vanjo priteklo še več bogastva. S tem bil lahko ugotovili katere manufakture naj dežela ustanovi, da bi bile rentabilne.

Leta 1754 so izvedli popis prebivalstva pri nas. Takrat je na delu slovenskega prostora brez Prekmurja in brez Istre ter Benečije živelo 725.000 prebivalcev. Ocena je, da je na skupnem prostoru živelo okrog 885.000 prebivalcev. Seveda

niso ugotavljali, kaj so po narodni pripadnosti. Ljubljana je takrat imela okrog 7.500 prebivalcev. Od tega je bilo 184 mojstrov (lastnikov delavnic, manufaktur, ipd.), kar predstavlja 2,4% prebivalstva.

V Trstu so leta 1755 pridobili s pristaniško takso 3485 goldinarjev in 56 krajcarjev, v letu 1763 pa že 8633 goldinarjev in 34 krajcarjev. Neznani tržaški uradnik je ob tem zapisal še težave pri trgovanju z voskom, ki ga Španci kupujejo v silnih količinah pri Nizozemcih, čeprav so ga ti kupili prav v Trstu in pri tem veliko zaslužili ob posredovanju. Tja je vosek prihajal iz Slavonije. Upal je na boljše, saj je leta 1764 neka španska ladja natovorila tudi nekaj voska za poskušnjo.

Drugi problem je bilo žito. Namesto, da bi ga iz Ogrske vozili v tujino, so ga morali leta 1758 zaradi suše celo uvažati. Uvozili so ga za več kakor milijon goldinarjev! Šele od leta 1764 so ga preko Trsta pričeli izvažati v večjih količinah. Problem je bil, ker iz Ogrske do Trsta ni rek in kanalov. Ves tovor so morali prepeljati z vozovi po ovinkastih cestah čez Trojane in Postojno. Tak prevoz je bil zelo počasen in zelo drag. Vendar je pri tem dobilo delo mnogo ljudi in s tem so se poživile še druge dejavnosti. Isti neznani tržaški pisec zato predlaga izgradnjo žitnih skladišč v Trstu, Ljubljani in Mariboru, ki bi vsako zmogla skladiščiti po 640 ton.

Po teh navedbah so iz Trsta vozili tobak iz Ogrske, platno in steklo iz Češke, sukno iz Moravske, medenino in kramarsko blago (klobuki) iz Avstrije, medenino, žito, steklo, železo in usnje iz Štajerske, železo iz Koroške in Kranjske, svilo iz Furlanije, itd. A kljub temu so okrog leta 1750 iz Trsta izvozili le za okrog 10.000 ton blaga. Nekatera pristanišča v Franciji in Angliji so izvozila tudi 10x in 20x več.

TEŽAVE S CESTAMI IN REČNIM TRANSPORTOM

Z industrijskim razvojem je vedno bolj naraščala potreba po prevozu blaga na daljše razdalje. Cestno omrežje je bilo v tistih časih izredno slabo razvito. Dunajski dvor je dosegel lepe uspehe pri razvoju cestnega omrežja, a so bili Francozi še bolj uspešni. Po drugi strani so bili narejeni načrti za izkop kanalov med rekami v smeri sever – jug. A so se kmalu izkazali za pregrešno drage in za tisti čas tehnološko nemogoče.

Ceste so bile tako slabe, da so na določenih mestih morali preko škrbin blago prenašati ročno. Tudi vlaganja so bila na začetku zelo nizka. V petnajstih letih od 1637 do 1652 so na Kranjskem porabili za ceste le 4.887 goldinarjev. V tem času so, za primerjavo, bogati plemiči samo za poročna darila porabili 5.084 goldinarjev! Težavo so predstavljali cestni roparji ali rokovnjači. Ceste so bile velikokrat zaprte zaradi plazov, snežnih zametov, poplav, itd. Mostovi so bili razmajani ali porušeni. Tudi pogoste živinske kuge so desetkale vlačne živali, kmetje so morali vozove oddajati za vojaške potrebe, gospodu opravljati vozno tlako, itd. Šele po letu 1720 se je pričelo stanje izboljševati.

Problem je bil v tem, ker ni obstajala nikakršna osrednja institucija, ki bi skrbela za ceste. Do takrat je vsak plemič na svojem ozemlju gradil in popravil ceste po svoji volji. A večinoma je itak ni imel!

Kranjski stanovci so na zahtevo dvora 21. julija 1713 sprejeli skupni patent, ki je določil glavne cestne smeri v deželi in določil inšpektorje cestnih del. Naredili so seznam vseh cest in mostov, ki bi jih bilo potrebno popraviti. Od prvotnih 12 cestnih inšpektorjev, so na koncu ostali le štirje. Med njimi je bil le eden (Franc Anton Steinberg), ki je absolvirал dunajsko geodetsko šolo in je tako imel vsaj nekaj pojma o tem, kaj sploh nadzoruje. A tudi tu ni bilo napredka, saj niso zagotovili virov financiranja.

Premaknilo se je leta 1746, ko so imenovali za specialnega naddirektorja za ceste Leopolda grofa Lamberga. Na njegov predlog so leta 1752 pričeli z gradnjo nove ceste od Logatca do Postojne. V sedemdesetih letih so ustanovili gradbene direkcije, ki so jih vodili izkušeni inženirji. Prav tako so določili stabilnejše in stalne vire financiranja. A ni šlo gladko. Na primer, leta 1766 so v Ljubljani izračunali, da potrebujejo za popravilo vseh cest in mostov okrog 80.000 goldinarjev, ki pa jih »trenutno ne morejo najti«.

Ko so jih popravili in uredili, pa so leta 1748 ugotovili, da ob cestah ni dovolj gostiln, prenočišč, počivališč, hlevov, kolarjev, itd. Blago se je močno kvarilo, ker je prenočevalo pod milim nebom, saj ni bilo dovolj lop, kolnic in skladišč.

Gradnja cest ter objektov ob in na njih je potekala s tlačanskim delom. Cestna tlaka je bila ročna in vozna. Ker je bilo kmetom to v nadlego, so nanjo pošiljali svoje žene in otroke. Sli ali objezdniki (ibljatarji) so kot glasniki zbirali tlačansko delovno silo in jo razporejali na delovišča. Tesarji in zidarji so bili profesionalci in so dobivali mezdo za vsak delovni dan. Tlačani pa so se vrstili po določenem vrstnem redu.

Po letu 1750, ko so pričeli uporabljati še smodnik pri gradnji cest, so spoznali, da tako delo ni več primerno. Zato so pričeli dajati cestna dela v zakup. Namesto tlake je zakupnik dobil denar. Ko so sprostili še tlačanstvo po letu 1782, se je marsikateri kmet prelevil v mezdnega cestnega delavca. Direkcije so se tako spremenile v prva cestna podjetja.

Veliko tovara je potovalo po rekah. A žal ne v Trst. Na našem ozemlju reke zaradi nagiba terena tečejo v smeri vzhod – zahod, izjema je le Soča. A do nje ni mogoče zlahka priti. Za monarhijo pa je bila zanimiva smer sever – jug. Tako so samo popravljali rečne bregove in odpravljali težave z brzicami in podobno. Ljubljano so zaradi poplav regulirali z Gruberjevim prekopom. V rečnih in v tržaškem morskem pristanišču so se mezdni delavci imenovali fakini (italijansko fachini, nemško Pack- und Hebknachte). Prvotno je bil fakini nakladalec na velike ladje, kasneje pa so naziv posplošili na vse nakladalce, ki so delali v uradnem skladišču (carina, mitnica) ali pa natovarjali čolne zasebnih prevoznikov. Fakin je leta 1730 v Ljubljani za tehtanje in vkrcavanje centa tovara (56 kg) prejel tričetr krajcarja, za izkrcavanje iste teže pa le pol krajcarja.

POMANJKANJE DELOVNE SILE

V 17. in 18. stoletju je bilo v Evropi zelo malo prebivalcev zaradi posledic tridesetletne vojne in kužnih bolezni. Na slovenskem vojna ni zdesetkala prebivalstvo, kuga pa. Z razvojem industrije je vedno bolj naraščala potreba po specialistih, ki so bili izobraženi za določena opravila. Ob tem so se porajali novi poklici. Takratni merkantilisti so menili, da se z rastjo števila prebivalcev širi notranje tržišče in z večjim številom delavcev se povečuje tudi storilnost dela. Ob tem mora lastnik paziti na mezde, saj ima z nižjimi mezdami večji dobiček. V Evropi so bili na splošno mnjenja, da je delavcu nizka mezda stimulans za večjo storilnost. Menili so, da je zelo delaven le takrat, ko malo zasluži. Zato so merkantilisti menili, da je potrebno zaposliti tudi ženske in otroke, sirote, invalide, siromake, pohajkovalce, delomrzneže in sodrgo. Oblast se je seveda strinjala z mislijo, da v pravilni mezdni politiki tiči pravično in pravilno vzgojno sredstvo.

Bili so pa tudi čisto praktični razlogi: v tekstilni industriji je bilo premalo predilcev, v gozdovih drvarjev, v steklarnah steklopihalcev, itd. Tako so vpregli vse mogoče zavode, da so dobili delovno silo. Sirotišnica je postala vzgojna ustanova za nove delavce, iz ubožnic so pošiljali invalide in starce na delo, s cest so pobirali berače.

Kranjski deželni stanovi so na zasedanju leta 1727 odredili, da mora milica izvajati mesečno »vizitacijo« na terenu. Berači se morajo dodeliti domačim faram. Spreobrnjenci, odslovljeni vojaki in tisti, ki nimajo rojstnega kraja, naj delajo v Ljubljani, kjer se nabere več miloščine. Tisti, ki morejo karkoli delati, naj delajo za svoje vzdrževanje. Zanje naj se ustanovi »cassa pauperum« (ubožna blagajna), ki se naj napaja iz mesečnih zbirk, iz pušic in darovanj (ofer) v cerkvah, prispevek od mesa, ki ga ljudje jedo v postu, itd. Na deželi se organizira zbiranje žita za reveže. Siromaki na deželi in v mestih naj za vsako faro, kjer prebivajo, »tkejo platno in izdelujejo čevlje«. Merkantilist Rakovec pa je dodal še, da je potrebno pohajkovalce in berače spraviti s ceste in jih strpati v prisilne delavnice in vzgojevalnice.

DAVEK ZA VZDRŽEVANJE VZGOJEVALNIC

Na kranjskem je bilo leta 1767 menda od 3000 do 4000 beračev ali 1 – 2% prebivalstva. Vendar je bilo vse zaman. Ta delovna sila ni bila primerna za nove poklice v industrijski proizvodnji. Ob tem so imeli delodajalci težave z ljudmi, ki so jih pošiljali iz zavodov. Niso jih mogli učinkovito nadzorovati, ker so si ta nadzor lastili zavodi. Tako so nastale težave z vzdrževanjem sirotišnic, ubožnic in hiralnic.

Leta 1754 je bilo ljubljanskemu magistratu dovoljeno, da za vzdrževanje vzgojevalnice in prisilne delavnice na svojem ozemlju pobira davek od komedij, biljarda po kavarnah, kegljanja po gostilnah, plesalcev po vrvi, marionet, plesov in kvartanja. Dva meniha sta dobila pravico, da smeta pobirati miloščino. Od zavoda so zahtevali, da se še naprej ukvarja s predenjem in podobnim proizvodnim delom v tekstilstvu. V vzgojevalnici je bilo 30 oseb, moških in žensk, ki so jih za manjše prekrške bičali, za težje in kazniva dejanja pa tudi vkovali. Vanjo so prisilno zaprli tihotapce tobaka (1764), kolovodje kmečkega upora v Kostelu ob Kolpi (1767) in druge obsojence. Ko je vzgojevalnica izgubila delo v Desselbrunnerjevi suknarni na Selu pri Ljubljani, se je preusmerila na ljubljanske mestne suknarje. A leta 1771 so ostali tudi brez teh del in zašli v težko finančno krizo.

Sirotišnice in ubožnice za otroke so bile tudi predvidene kot »predilske šole«, ker so upali, da bodo doraščajočo mladino najlažje naučili predenja skupaj z odraslimi ali celo s kaznjenci. Septembra 1766 so na Ptuj ukinili invalidski dom za otroke. V sirotišnici so ustanovili »predilsko šolo« in vanjo stlačili invalidne otroke, vagabunde in za delo sposobne berače. V njej je živelo 179 dečkov in 73 deklic, ki naj bi predli, krtačili in rezali sukno. Delo bi naj opravljali 10 ur, sedem ur spali, ostali čas je bil namenjen učenju branja in pisanja. Ob tem bi naj otroci od osmega do šestnajstega leta zaslužili 3 krajcarje na dan. Že leta 1771 je bila sirotišnica v »neredu«, torej ekonomsko nerentabilna.

Kmalu so spoznali, da tako ni mogoče dobiti usposobljene delovne sile. Pri nas so po letu 1767 nastale poklicne predilske šole v Radgoni, Slovenski Bistrici, Ljubljani, Zagorici, Kamnu in Novem mestu. Naslednje leto je bilo na Dolenjskem 11 predilskih šol. Sledili sta šoli v Ptuj in na Celju. O slednji je največ podatkov. Ustanovil jo je Jože baron Gallenfels, adjunkt celjskega okrožnega glavarstva. Do leta 1771 se je izšolalo 250 otrok, od tega 127 predic. Za to je vzdrževal dva tkalska mojstra. Predenja lanu so učile domače učiteljice iz Laškega. Šola je imela osem učnih statev, ki jih je baron kupil iz svojega denarja. Delala je do leta 1777. »Komerčni konses« v Celju je vrnil baronu 957 goldinarjev za začetne stroške in dodal še 1000 goldinarjev za »napredek tkalstva«.

Viri:

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Mercantilism>
- Jože Šorn: Začetki industrije na slovenskem - Založba obzorja Maribor, 1984